

בתורה ותורתם זכות הכלל היא, יהיו שותפים עם אחיהם העוסקים בישוב הארץ שישובם זכות הכלל הוא ע"י שיחשבו עליהם, ישתתפו עמהם ברוחם, ובכונותיהם הקדושות יעלו את המעשים הארציים, למעלה בקודש. ולזה התכוונו רבנן דיבנה (ברכות י"ז א) "אני בריה וחברי בריה אני מלאכתי בעיר והוא מלאכתי בשדה... שנינו אחד המרבה והממעט ובלבד שיכוין לבו לשמים".

סימן ב

מצות ישוב ארץ ישראל לדעת הרמב"ם*

א. התמיהה ידועה, מדוע השמיט הרמב"ם את מצות ישוב ארץ ישראל ממניין המצוות? תירוצו של ה"מגילת אסתר" שהסיבה לכך היא השבועה שלא לעלות כחומה¹ אינה מובנת. לכאורה, זוהי מניעה חיצונית וזמנית, ולע"ל תחזור המצוה למקומה, כמו כל המצוות התלויות במקדש ובסנהדרין, במלכות ובנבואה ובכל זאת מנאן במניין המצוות, וכמו שכתב במפורש במ"ע קפ"ז בעניין ז' עממין ועמלק.

ולדעת פאה"ש מצוה זו היא מדרבנן, לדעתו של הרמב"ם. אך לא משמע כן מדבריו בפ"ה מהל' מלכים שם הוא מפליג בחשיבותה של המצוה. וכן משמע ממש"כ בפ"ו מהל' שבת שבקניית בית בארץ ישראל כותבין עליו אונו אפילו בשבת, משום מצות ישוב ארץ ישראל, דבר שלא מצינו באף מצוה אחרת, אפילו לא במצות מילה, ודוחק לומר שכל זה הוא רק מדרבנן. וכן בהל' אישות (סוף פ"ג) פסק הרמב"ם שהכל מעלין לארץ ישראל.

וכן בהל' עבדים פ"ח שעבד הבורח מחו"ל לארץ ישראל יצא לחרות אפילו בזה"ז כששולטים בה נכרים. ומשמע שזוהי מצוה מהתורה, הן משום שהרמב"ם סתם ולא פירש שמצוה זו היא מדרבנן, והן משום שאם מצות ישוב הארץ תמיד מדרבנן לשיטתו, מה ההסבר לכך שהתורה אסרה להחזיר את העבד לבעליו? [יתירה מזאת, משמע שהעבדות פוקעת מאליה, עיין מנ"ח מצ' תקפ"ט, וכ"מ מהרמב"ם ש"כ: "ואם לא רצה האדון לשחררו מפקיעין בי"ד שעבודו מעליו וילך לו". משמע שאי"צ בגט שחרור ורק לכתחילה צריך האדון לכתוב לו ג"ש כמו ביוצא בשן ועין. (מיהו אינו מוכרח וי"ל שבי"ד מפקיעים את בעלותו של האדון

* במאמר זה קובצו הסברים שונים לשיטת הרמב"ם במצות ישוב א"י, אשר נתנו בהזדמנויות שונות.

1. נלענ"ד שזו הגירסא הנכונה שמשמעותה שלא יעלו ביחד, כציבור. עיין יומא ט' ע"ב "אם עשיתם עצמכם כחומה ועליתם כולכם בימי עזרא". לעומת זאת הגירסא "בחומה" משמעותה עליה בכח.

מהעבד וזוכים בו ומשחררים אותו, או שבעצם ההפקעה הוא יוצא לחירות וצ"ע). אך לענ"ד אין כל נפ"מ מדיון זה שהרי התורה ציוותה **במפורש** שעבד שברח לארץ ישראל לא יוחזר לאדונו, וע"כ מצות ישוב הארץ היא מהתורה.]

והנה מצאתי בסה"מ צ להרמב"ם (ל"ת מצ' רנ"ד) שכ' בזה"ל:

"הזהירנו מלהשיב העבד שברח מחו"ל לארץ ישראל לאדונו... ולא ישוב לעבודתו

בשום פנים להסתופפו במקום טהור הנבחר בקיבוץ הנכבד".

וכידוע הרמב"ם אינו מנמק את טעמי המצוות בסה"מ צ, וע"כ זהו גדר המצוה שארץ ישראל היא "מקום טהור נבחר בקיבוץ הנכבד". כלומר מכיון שארץ ישראל היא מקום טהור, היא המקום המיוחד לעם ישראל שבה הוא נחשב לקיבוץ נכבד², רצונו לומר, שמכיון שארץ ישראל היא המקום המתאים לעם ישראל, לכן רק כאן עם ישראל נחשב לציבור, כי בחו"ל הימצאותם של ישראל אינה רצויה, כי היא מקום טמא, לכן א"א לומר שציבור הנמצא שם נקרא ציבור. כל א"א הנמצא שם נמצא במקרה ולא בעצם, משא"כ בארץ ישראל שהיא המקום הרצוי, בגלל טהרתו, הימצאותנו כאן היא בעצם, ולכן יש לעם ישראל גדר ציבור. והדברים עולים בקנה אחד עם הגמ' בהוריות ג' ע"א: "ובהוראה הלך אחר רוב יושבי ארץ ישראל". ופסקה הרמב"ם בהל' שגגות (פ"ג ה"ב). וכן מש"כ הרמב"ם במ"ע קנ"ג בעניין קידוה"ח, ומש"כ לעניין סמיכה שחכמי ארץ ישראל יכולים לחדש את הסמיכה, משום שכאן יש להם כח הציבור. (ועיין להלן בסימן ח במאמר על סמכותה של ארץ ישראל בקידוה"ח ובסמיכה אות י').

ולפי"ז מש"כ הרמב"ם בהל' מלכים פ"ה שכל הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו א-לוה, ר"ל בגלל פרישתו מן הציבור. ולטעמיה אזיל שאיסור לא תתגודדו, לא תעשו אגודות, אגודות, הוא מן התורה, שכן מנאה במניין המצוות, עיין סה"מ צ ל"ת מצ' מ"ב שפרישה מהציבור כמוה כע"ז. ולכן כל הדר בחו"ל הריהו פורש מהציבור, שאינו אלא בארץ ישראל, ולכן דומה כמי שאין לו א-לוה.

לפי דברינו מבוארת השמטת הרמב"ם את מצות ישוב ארץ ישראל. האיסור לדור בחו"ל אינו איסור עצמי, אלא איסור בגלל פרישה מן הציבור, והישיבה בארץ אינה מצוה עצמית אלא בגלל הצורך להיות חלק מהציבור. וא"כ ביסודה זוהי מצוה ציבורית ואינה מצוה אישית על כל א"א, אלא שככל מצוה ציבורית גם כל א"א חייב כדי להיות חלק מהציבור. אולם פה אין מצוה מסוימת על הציבור, אלא עצם הציבוריות. כשיש ציבור מוטלות עליו מצוות ציבוריות, כגון מלך ומקדש וסנהדרין וכד', וציבור אינו אלא בארץ ישראל, אולם עצם המצוה להיות ציבור אינה מצוה מפורשת לכשעצמה. היא תנאי הכרחי לכל המצוות הציבוריות.

2. **הערת עורך:** בתרגום אבן איוב: "מפני שנושע בחלקה הטהורה הנבחרת לקהל הנכבד". ובתרגום הרב קאפח: "בארץ הטהורה לעם הנעלה" וא"כ טיעונו של הרב בעניין הקיבוץ הנכבד לא מוכח. **תשובת הרב:** במקור הערבי נאמר: "אלג'מע אלפצ'ל". ג'מע היא חבורה. תרגומו של הר"י קאפח פה אינו מדוייק. ובספר הבתים (וכן בתרגום אבן איוב) הגירסא היא "הקהל".

וכמו שלד' הבה"ג אין מונין מצות אמונה בה' כי היא לא מצוה לדעתו, אלא תנאי הכרחי למצוות, כן גם להיות ציבור אינו מצוה מסוימת אלא תנאי הכרחי. ומה שנאמר "ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש" זוהי הבטחה ולא מצוה. ומה גם שנאמרה בסיני ולא בארץ ישראל, והרי לדורות, הציבוריות אינה אלא בארץ ישראל. ועוד י"ל, שהנה הרמב"ם בהל' תרומות (פ"א ה"ב) כתב: "ארץ ישראל האמורה בכל מקום היא הארצות שכובש מלך ישראל או שופט או נביא מדעת רוב ישראל", אבל א"א לצוות על אדם פרטי לגור בארץ ישראל לפני שנכבשה כיבוש רבים. וכמו"כ א"א לצוות על הציבור לכבוש את ארץ ישראל כי לפני כיבוש הארץ אינו ציבור ורק ע"י הכניסה לארץ נעשה ציבור. וא"כ הרמב"ם לשיטתו לא יכול למנות את מצות כיבוש הארץ ע"י רבים ולא את מצות ישיבתה ע"י יחיד במנין המצוות.

ובזה מובנת תלונתו של דוד "כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמור לך עבוד אלהים אחרים" (שמו"א כ"ו, י"ט). ומכאן למדו חז"ל שכל הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו א-לוה. ותמוה, הרי דוד ברח לאכיש מלך גת שהיא בתוך ארץ ישראל ולא ברח לחו"ל? ולהנ"ל מבואר. גת היתה תחת שלטונו של אכיש מלך פלישתים ועדיין לא נכבשה ע"י ישראל. הציבוריות הישראלית היתה במרכז הארץ ולא בגת. גירושו של דוד לגת משמעותה פרישתו מהציבור, ולכן דומה כמי שאין לו א-לוה כי ה' שורה על הציבור.

והנה יש הבדל בין הרמב"ם והרמב"ן גם ביחס לגבולות הארץ. הרמב"ם בהל' תרומות פ"א ה"ב כותב: "ארץ ישראל האמורה בכל מקום היא בארצות שכבש אותן מלך ישראל או שופט או נביא מדעת רוב ישראל". כלומר הכיבוש הוא המקדש את הגבולות. הרמב"ן לעומתו בהשגותיו לסהמ"צ מ"ע ד' כתב: "ופרט אותה להם במצוה זו כולה בגבוליה ומצריה... שלא נשאיר ממנה מקום". כלומר הגבולות הם המחייבים את הכיבוש.

הרמב"ן לשיטתו שמפרט את גבולות הארץ ואומר שלא נשאיר ממנה מקום, כלומר ארץ ישראל היא מושג גיאוגרפי מוחלט ולא מושג הלכתי התלוי בכיבוש כמו לדברי הרמב"ם. אמנם גם לרמב"ם יש חשיבות לגבולות, אולם לא לעצם הגדרתה של ארץ ישראל, אלא לצורך סדר הכיבוש, שראשית כל יש לכבוש את ארץ ישראל ורק אח"כ את חו"ל, ואם לא עושים כן אין זה כיבוש רבים. (ובמק"א הסברנו עפ"י מדוע לד' הרמב"ם סוריה נחשבת כיבוש יחיד, כי הציבור יונק את כחו רק מארץ ישראל וכשלא גמרו לכבוש את הארץ אין לציבור כח לכבוש את חו"ל). הרמב"ם סובר שהציבור הוא המקדש את ארץ ישראל, ע"י כיבוש רבים, והוא המחייב את הישיבה בארץ. הרמב"ן סובר שהמקום הגאוגרפי הוא המחייב הן את הציבור והן את היחיד לישוב ולשבת בארץ.

ולפי"ז י"ל שמה שכתב המנ"ח במ"ע תקס"ט שאם עבד ברח לגבולות עו"מ, מותר להחזירו, צ"ע. נהי שלד' הרמב"ם הכיבוש קובע ולא גבולות הארץ, אולם מצינו שלעניין ציבור קובעים גבולות הכיבוש של עולי מצרים, כגון לעניין סמיכה עי' פ"ד מהל' סנהדרין, וקידוה"ח ועוד. וזאת אפי' בימי בית שני. וע"כ לד' הרמב"ם כיבוש עו"מ קידש את ארץ ישראל לעניין ציבור קידוש גמור לשעתה ולע"ל, ורק לעניין המצוות התלויות בארץ קדו"ר קידשה לשעתה ולא קידשה לע"ל. ויש להטעים את הדבר ע"פ מש"כ בפ"ו מהל' ביהב"ח שקדושת המקדש מפני השכינה, לכן קידשה לשעתה ולע"ל. וא"כ י"ל שה"ה לעניין גדר ציבור שזהו ג"כ כעין שכינה, וכמש"כ לעיל שהפורש מהציבור כאילו עובד ע"ז.

וזוהי גם דעת המגילת אסתר, אלא שהוא הטעים זאת ע"י השבועה שהנה מצינו שיש תקופות שהציבור אסור לו להתארגן כציבור, שלא יעלו כחומה. [עיין יומא (ט' ב') "שלא עשיתם עצמכם כחומה ועלייתם כולכם", ר"ל כולם **ביחד**], ר"ל שבזמן הגלות אין ציבור ואין חובה להיות ציבור, אדרבה, אנו מנועים מלהיות ציבור. א"כ מוכח מכאן שהיותנו ציבור אינו מצוה מוחלטת. הדבר תלוי בתנאים, כשהתנאים מאפשרים לנו להיות ציבור אסור לנו לפרוש מהציבור, ואז חל על היחיד איסור לגור בחו"ל. אולם כשהתנאים אינם מאפשרים זאת איננו ציבור ואז לא חל האיסור. ובבית ראשון ושני וכן לע"ל בימות המשיח כשנהיה ציבור, תחזור המצוה למקומה.

וכל זה בניגוד לד' הרשב"ש המדייק מל' הרמב"ן שהמצוה האישית אינה תלויה בציבור, ואכן זוהי שיטת הרמב"ן. אך הרמב"ם כאמור מגדיר את המצוה כציבורית בלבד. [ומד' המגילת אסתר אין להוכיח **שאסור** לנו לעלות כחומה בזה"ז. אדרבה כשמגיעה עת פקידה חוזרת המצוה למקומה ויש חיוב לעלות כמו שהיה בימי כורש בתחילת בית שני. וה"ה בימינו כשהגויים הכירו בזכותנו על ארץ ישראל (הצהרת בלפור, ואחריה החלטת האר"מ) יש לראות זאת כשעת פקידה. ואין ספק, שכשנוצרו התנאים וחזרנו להיות ציבור חזר הדין למקומו. ומה שכ' בימות המשיח, אין מניעה שהדבר יהיה לפני כן. ביאת המשיח היא רק דוגמא לפקידה מפורשת המחזירה את מצות ישוב ארץ ישראל למקומה. אך ה"ה כל פקידה אחרת אע"פ שהיא לפני ביאת משיח צדקנו, שיבוא בב"א.]

ב. ה"מגילת אסתר" מיישב את השמטת הרמב"ם שהמצוה לכבוש את ארץ ישראל לא נהגה אלא בימי יהושע ודוד ותנהג שוב בימות המשיח, אך בגלות אין מצוה אדרבה יש שבועה שלא לעלות כחומה.

וכבר הקשו עליו, מאי שנא מכל המצוות שאינן נוהגות בזה"ז, בגלל החורבן, שהרמב"ם מנאן וכמו שכתב הוא בעצמו במ"ע קפ"ז לעניין ז' עממין שאע"פ שבא סנחריב ובלבל את האומות והן אבדו, אולם המצוה קיימת גם היום. ונראה בהסבר דבריו, שלא מצינו לדעת הרמב"ם מ"ע לכבוש את ארץ ישראל. מצות "החרימם תחרימם" מתייחסת לעמי כנען בלבד, אך אינה מתייחסת לכיבוש הארץ. ואע"פ שהתורה אמרה "עלה רש", "וירשתם אותה וישבתם בה" ועוד, ומשמע שהמצוה מתייחסת גם לחפצא של הארץ, זו היתה הוראה מיוחדת. אך בלי הוראה אין מצוה לכבוש את הארץ, ואדרבה, יש איסור לעלות כחומה. אך גם בלא איסור לעלות כחומה, יש איסור להלחם ללא הוראה מיוחדת, שהרי במלחמה יש סיכונים ושפ"ד ורק במקום שהתורה ציותה במפורש להילחם מותר להסתכן ולהרוג, אך כשאין הוראה כזו הר"ז מלחמת רשות. ואע"פ שהתורה התירה גם מלחמת רשות, יש לה גדרים מיוחדים: מלך וסנהדרין, וגם אחרי שהמלך מוציא למלחמה יש יכולת לחזור מעורכי המלחמה למארש אשה ונוטע כרם וכו', וכן למי שחייב לשמח את אשתו. אך אין זו מצוה המוטלת על כל או"א להילחם.

ומאחר שהמצוה להילחם מחייבת הוראה מיוחדת, לא מצינו הוראה כזו מימי יהושע ודוד עד היום, ורק לימות המשיח תהיה שוב הוראה כזו. ומכיון שאין זו מצוה קבועה לדורות, אלא הוראת שעה בלבד לכן אין למנותה במניין המצוות.

ומאחר שהרמב"ן סובר שהמצוה של דירת הארץ שחכמים הפליגו בשבחה היא חלק מהמצוה לרשת את הארץ, סובר המגילת אסתר שגם הרמב"ם מסכים להגדרה זו, אלא שלדעתו מכיון שאין מצוה לדורות לרשת את הארץ, לכן גם המצוה המסתעפת ממנה, לדור בארץ, אינה מצוה לדורות.

אמנם הרמב"ן סובר שגם כאשר לא ניתן לקיים את המצוה לרשת את הארץ עדיין נשארה החובה לדור בארץ, כי כל חלק מחלקי המצוה ניתן לקיים בפנ"ע ואינו תלוי בפועל בחלק האחר. והרמב"ן לשיטתו שהמצוה קבועה לדורות. אך לדעת הרמב"ם שכל מהותה של המצוה לרשת את הארץ תלויה בהוראה מיוחדת, ממילא, גם החלק המסתעף ממצוה זו, לדור בארץ, תלוי בהוראה זו, ובהעדר הוראה אין מצוה.

אלא שהמגילת אסתר כתב שאין היום שום מצוה לדור בארץ, ואין האשה יכולה לכפות את האיש לעלות וכן להיפך, והסתמך על התוס' בכתובות. אך הרמב"ם לא סובר כן ולדעתו המצוה קיימת לעולם גם בזה"ז, וכדמוכח מדבריו במקומות רבים. ובודאי שאין הרמב"ם סובר לגמרי כהמגילת אסתר. ואלמלא דבריו אלו של המגילת אסתר י"ל שאמנם בהעדר הוראה מפורשת אין מצוה מיוחדת מהתורה לדור בארץ, אך בודאי שמי שדר בארץ מקיים מצוה, ולכן הרמב"ם מרבה בשבחה של הארץ, שהיא מזבח כפרה, וכל הדר בה יש לו אלוה, ומשום כך יכולה האשה לכפות את בעלה לעלות לארץ, ואסור לצאת מן הארץ. כל זה בגלל קדושתה וחשיבותה של הארץ, אך אין מצוה מפורשת כשאין הוראה, כלומר המצוה היא לא חיובית אלא קיומית. ואולי לכך נתכוין המגילת אסתר שכיום אין בכפיה מדין מצוה, אלא מדין חשיבות, כמו נווה יפה ונווה רע שהאשה יכולה לכפות.

ונראה לומר שגם למגילת אסתר כשהמצב בגלות הוא בלתי נסבל, ומשום פיקו"נ באנו לארץ ישראל, יש מצוה בדבר ולא גרע מהוראה מפורשת. וכן במלחמת ישראל מיד צר מצוה להשיב מלחמה שיערה ואז הכיבוש מצוה.

ג. עוד י"ל בדעת הרמב"ם שאין צורך לצוות על ישיבת ארץ ישראל. שהרי גם ללא מצוה יש לכל עם מקום משלו. ארץ ישראל היא גם זכות. ומצד הזכות שבה אין מה לצוות עליה, שאין צורך לצוות על אדם שיגור בבית דוקא, אלא שבחירת המקום הזה המיוחד לישראל נעשתה ע"י הקב"ה ומשום כך בארץ ישראל נוספה גם חובה, שהיא לא סתם מקום לדור בו, אלא מזבח כפרה ולכן אסור לצאת ממנה. אך אי אפשר למנותה כמצות עשה מפורשת מהתורה משום שעל עצם רצונו של עם למקום משלו אין צורך לצוות. ולפי"ז י"ל שאיסור יציאה מן הארץ הוא בגדר מאיסה בארץ חמדה. וא"כ יש כאן פגם באמונה אך לא ביטול מצות עשה מיוחדת. (ועי' לעיל סי' א').

ד. עוד יש לתרץ את השמטת הרמב"ם שאין צורך לצוות על מצות ישיבת עם ישראל בארצו. כל עם נורמלי בעולם אוהב את ארצו ולא ינטוש אותה ואפילו ילחם עליה בחרוף נפש גם ללא מצוה מהתורה. זה טבע אנושי. על אחת כמה וכמה בזיקת עם ישראל לארצו שהיא זיקה רוחנית של עם הקודש לארץ הקודש וכמו שהאריך הרמב"ם בהלכות מלכים פרק ה': "אמרו חכמים כל השוכן בארץ ישראל עונותיו מחולין, שנאמר ובל יאמר שכן חליתי

העם היושב בה נשוא עון, אפילו הלך בה ארבע אמות זוכה לחיי העולם הבא, וכן הקבור בה נתכפר לו. לעולם ידור אדם בארץ ישראל אפילו בעיר שרובה עכו"ם ואל ידור בחוצה לארץ ואפילו בעיר שרובה ישראל, שכל היוצא לחוצה לארץ כאילו עובד ע"ז". ייחודה של ארץ ישראל מתבטא במצוות התלויות בה. לכן הרמב"ם אינו מונה את מצות ישוב הארץ כמצוה מיוחדת. אלא הוא מונה את המצוות המתקיימות בארץ. והרמב"ם לשיטתו בכמה מצוות שאינו מונה את עיקר המצוה אלא רק את מה שנראה בעינינו כפרטים שלה. כי עיקר המצוה נראה לו כנראה חיוב פשוט שאין צורך לצוות עליו במפורש, ורק על הפרטים יש לצוות. והרי כמה דוגמאות:

1. מצות נישואין

בספר המצוות לרמב"ם, מצות עשה ר"ג, כתב: "שציונו לבעול בקדושין ולתת דבר ביד האשה או בשטר או בביאה. וזו היא מצות קדושין. והרמז עליו אמרו (תצא כ"ד) כי יקח איש אשה ובעלה". הרמב"ם לא מונה את המצוה לשאת אשה, אלא רק את ההיתר לבעול בקידושין. והדברים מפורשים יותר בהלכות אישות פרק א' הל' א': "קודם מתן תורה היה אדם פוגע אשה בשוק, אם רצה הוא והיא לישא אותה מכניסה לביתו ובעלה בינו לבין עצמו ותהיה לו לאשה. כיון שנתנה תורה נצטוו ישראל שאם ירצה האיש לישא אשה יקנה אותה תחלה בפני עדים ואחר כך תהיה לו לאשה".

הרמב"ם אומר במפורש: שאם ירצה האיש לישא אשה. כלומר, אין מצוה כלל לשאת אשה. רק הדרך שבה אדם נושא את האשה חייבת להיות עפ"י התורה. וכמו שהרמב"ם אומר בהמשך דבריו:

"וליקוחין אלו מצוות עשה של תורה הם, ובאחד משלשה דברים האשה נקנית בכסף או בשטר או בביאה...".

כלומר, רק הליקוחין — צורת הקניין — הם המצוה ולא הנישואין עצמם. ואע"פ שלדעת הרמב"ם הפילגש אסורה, כמבואר בהמשך דבריו שם, וא"כ אין דרך לקיים מצות פו"ר אלא ע"י נישואין כדת משה וישראל, מ"מ אם אדם הוליד בן ובת באמצעות פילגש הוא קיים את המצוה, למרות העבירה שעבר (ואין כאן מצוה הבאה בעבירה. שהרי אפילו בא על הערה והוליד ממזר יצא יד"ח. וביאר המנ"ח מצוה א' שאת המצוה אינו מקיים בשעת העבירה, שהיא ביאת האיסור, אלא רק בלידת הילדים ובהמשך קיומם, ואז כבר אינו עובר עבירה ולכן אין כאן מצוה"ע. עיי"ש).

וכן הוכיח הרא"ש (בכתובות פרק א' סי' י"ב) מברכת הארוסין שאין מצוה מהתורה לקדש אשה. וז"ל:

"יש מקשין על נוסח ברכה זו, למה אין מברכין 'אשר קדשנו במצותיו וצונו לקדש את האשה'? ועוד היכן מציינו ברכה כזאת שמברכין על מה שאסר לנו הקב"ה והלא אין אנו מברכין שאסר לנו אבר מן החי והתיר לנו את השחוט? ועוד מה ענין להזכיר עריות בכאן?... ונ"ל כי ברכה זו אינה ברכה על עשיית המצוה, כי פריה ורביה היינו קיום המצוה ואם לקח פלגש וקיים פריה ורביה אינו מחוייב לקדש אשה... אף בנושא

אשה לשם פריה ורביה כיון שאפשר לקיים מצות פריה ורביה בלא קידושין...
וברכה זו נתקנה לתת שבח להקב"ה אשר קדשנו במצותיו והבדילנו מן העמים
וצונו לקדש אשה המותרת לנו ולא אחת מן העריות".

אומנם מדברי הרא"ש משמע שפילגש מותרת (וכדעת הראב"ד בפ"א מהל' אישות ה"ד). ולכן סבר
שאפשר לקיים מצות פו"ר גם בפילגש ואילו הרמב"ם אוסר פילגש מהתורה. וא"כ י"ל
שהרמב"ם לשיטתו צריך לסבור שברכת הארוסין היא ברכת המצוות. ואכן זוהי דעתו
בהלכות אישות (פרק ג' הלכה כ"ג):

"כל המקדש אשה בין על ידי עצמו בין על ידי שליח צריך לברך קודם הקידושין
הוא או שלוחו ואחר כך מקדש כדרך שמברכין קודם כל המצות, ואם קידש ולא
בירך לא יברך אחר הקידושין שזו ברכה לבטלה, מה שנעשה כבר נעשה".

הרמב"ם יסבור שאפשר לברך גם על דין שהתורה קבעה ולא רק על מצוה, כשם שאנו
מברכים על השחיטה אע"פ שאין מצוה חיובית לאכול בשר ולשחוט בע"ח, ואפילו מצוה
קיומית אין כאן. מ"מ מכיון שהשוחט מתיר את הבשר באכילה עפ"י דרישת התורה עליו
לברך ברכת המצוות. ה"ה י"ל גם בברכת הארוסין, מכיון שעושה אותם כדת משה וישראל
עליו לברך ברכת המצוות. ועיין רא"ש שם שחילק בין שחיטה לארוסין:

"ולא דמי לשחיטה שאינו מחוייב לשחוט ולאכול ואפ"ה כשהוא שוחט לאכול
מברך, דהתם אי אפשר לו לאכול בלא שחיטה, אבל הכא אפשר לקיים פריה
ורביה בלא קידושין".

אולם הרמב"ם הרי סובר שפילגש אסורה ולכן מדמה ארוסין לשחיטה. וכשם שא"א
לאכול בלא שחיטה ולכן מברך על השחיטה, ה"ה לענין פו"ר מכיון שא"א לקיים את המצוה
לכתחילה בלא ארוסין לכן מברך עליהם. ועיין רא"ש שם שהוכיח שברכת הארוסין היא
ברכת השבח גם מזקנה ועקרה שנישואיהן אינם לשם פו"ר ובכ"ז מברכים על ארוסיהן.
וי"ל שהרמב"ם מדמה לגמרי ארוסין לשחיטה. וכשם שאין אדם רשאי לאכול בלא שחיטה
ה"ה שאין אדם רשאי לשאת אשה אלא בקידושין, ולכן שתי ברכות אלו הן ברכות המצוות.
(ועיין הר צבי אר"ח קונט' מילי דברכות סי' ב' אות י"ז שפי' שהרמב"ם והראב"ד, הסובר שאפשר לברך
גם אחרי הקידושין, לשיטתם, הן לענין ברכות והן לענין פילגש. אולם הראב"ד מנמק את דבריו בכך
שאולי האשה תחזור בה ולא משום שברכת הארוסין היא ברכת השבח).

העולה מכל הנ"ל הוא שלדעת הרמב"ם אין מצוה בעצם הנישואין אלא רק בצורת
קניינם. וצ"ע מדוע אין הרמב"ם מונה כמצוה מהתורה לשאת אשה. ומסתבר לומר שעצם
רצונו של כל אדם לשאת אשה הוא רצון טבעי אנושי. גם גוי שאינו בר מצוות רוצה
לשאת אשה. ולכן הרמב"ם פותח את הל' אישות בתיאור המצב העובדתי בעולם "לפני
מתן תורה קודם מתן תורה היה אדם פוגע אשה בשוק... כיון שנתנה תורה נצטוו ישראל
שאם ירצה האיש לישא אשה יקנה אותה תחלה". כלומר, המציאות האנושית הטבעית היא
שלא טוב היות האדם לבדו. הוא זקוק לעזר של אשה כנגדו. התורה רק חידשה שהדבר
יעשה ע"י קנין מסודר ומחייב ולא בדרך מופקרת.

2. תשובה

הרמב"ם לא מנה את מצות התשובה עצמה במניין המצוות אלא רק את הוידוי: "שציונו להתודות על החטאים והעונות שחטאנו לפני האל יתעלה ולאמור אותם עם התשובה". (ספר המצוות לרמב"ם מצות עשה ע"ג).

וכן בהלכות תשובה פרק א':

"כל מצות שבתורה בין עשה בין לא תעשה אם עבר אדם על אחת מהן בין בזדון בין בשגגה כשיעשה תשובה וישוב מחטאו חייב להתודות לפני האל ברוך הוא". ההסבר להשמטת מצות התשובה ממניין המצוות הוא כנ"ל, שאין צורך לצוות את האדם באופן מיוחד על התשובה. כל בר מצוה שהוא בר דעת מבין מעצמו שאם חטא עליו לחזור בתשובה. וכי משום שאכל שום יחזור ויאכל שום? גם גויים שאינם בני מצוות חוזרים בתשובה. ונינוה תוכיח. התורה רק ציוותה על הדרך המעשית לתשובה כהלכה והיא הוידוי. (ועיין מנ"ח מצ' שס"ד שפלפל הרבה בגדר מצוה זו, ולדברינו מיושבות חלק מקושיותיו)

3. אמונה

אומנם הרמב"ם מנה את האמונה בה' במניין המצוות, אולם מהשמטתו של הבה"ג מצוה זו ממניינו ניתן ללמוד לעניננו. הדברים מבוארים ברמב"ן מ"ע א' שלדעת הבה"ג אין מקום לצוות על אמונה. או שאדם מאמין מעצמו ואז אין צורך לצוותו על כך, או שאינו מאמין מעצמו ואז אין תועלת במצוה. כי מי שאינו מאמין במצוה לא יקבל גם את מצותו. מי שמאמין מאליו אינו מקיים מצוה בכך, כי האמונה היא דבר טבעי הבא מאליו גם ללא מצוה. הרמב"ם אינו חולק על הנחתו המוסכמת של הבה"ג אלא בנקודה אחת. הוא חולק על הבה"ג משום שהוא סובר שאדם אינו יוצא יד"ח באמונה פשוטה. לדעת הרמב"ם מוטל על האדם לחקור בשכלו ולהשתכנע שכנוע עמוק באמיתות האמונה. רק חקירה זו, שהיא תוספת על האמונה הבסיסית, הוא מונה כמצוה, אך לא את האמונה הראשונית עצמה. ועיין היטב בלשונו בהלכות יסודי התורה פרק א'. הוא פותח את הפרק בהוכחות שכליות להוכחת מציאות ה' ורק בהלכה ו' הוא אומר:

"וידיעת דבר זה מצות עשה שנאמר אנכי ה' אלהיך".

ודוק בלשונו, לא אמונת דבר זה, אלא ידיעת דבר זה, כלומר הוכחתו השכלית של דבר זה. וזו גם כוונתו בספר המצוות מצות עשה א':

"המצוה הראשונה היא הצווי אשר צונו להאמין האלוהות".

במקור הערבי נאמר לידע במקום להאמין. וכן תרגם הגר"י קאפח במהדורה החדשה של ספהמ"צ. וגם מי שתרגם "להאמין" לא התכוון לאמונה במשמעות המקובלת שהיא אמונה פשוטה ללא חקירה שכלית, אלא במשמעותו של הרמב"ם, כלומר ידיעה ושכנוע. ודוק בלשונו שהוסיף על גדר המצוה:

"שנאמין שיש שם עילה וסיבה הוא פועל לכל הנמצאות".

כלומר, מהותה של המצוה היא ההוכחה שיש עילה וסיבה הכרחיות לכל הנמצאות והיא

— ה'.

4. מצוות בני נח

וזו לשונו של הרמב"ם בהלכות מלכים פרק ח':

"כל המקבל שבע מצות ונזהר לעשותן הרי זה מחסידי אומות העולם, ויש לו חלק לעולם הבא, והוא שיקבל אותן ויעשה אותן מפני שצוה בהן הקב"ה בתורה והודיענו על ידי משה רבינו שבני נח מקודם נצטוו בהן, אבל אם עשאן מפני הכרע הדעת אין זה גר תושב ואינו מחסידי אומות העולם ולא מחכמיהם".
 ר"ל מצוה שאדם מקיים מכח הבנתו השכלית אינה מצוה. ולפי"ז לא היה מקום למנותה במנין המצוות והיותן "מצוות" הוא מכח המצוה אותן. והיה צורך לצוותן בגלל הפרטים המיוחדים שבהן.

כלומר גם ז' מצוות בני נח הן **מצוות** רק משום שנצטוינו בהן ע"י משה בתורתו ולא משום שהן מובנות מאליהן. הנפ"מ היא לא רק במקור הציווי אלא גם בפרטיו. אינו דומה מי שמקיים מצוות אלו על סמך הבנתו האנושית בלבד למי שמקיים כמצוות שניתנו למשה בסיני. כשהתורה ציוותנו בהן היא יצקה בהן משמעות אחרת, השונה מאותה מצוה כאשר היא מתקיימת רק על סמך הבנתנו האנושית. (במאמרנו על מצוות בני נח [להלן סי' כ"ד] הוכחנו בראיות רבות הנחה זו שיש הבדלים רבים בין אותן ז' מצוות כפי שפורשו ע"י התורה לבין אותן מצוות שבני נח מקיימים אותן מעצמם). הבחנה זו יש בה בכדי להסביר את המצוות השכליות הרבות שהתורה ציוותנו בהן. לפי הנחתנו לעיל הרי אין צורך לצוותן. אולם כאמור חידושן הוא בפרטיהן המיוחדים, ומשום כך ציוותנו בהן התורה (רעיון דומה מצינו לרס"ג באמונות ודעות מאמר ג' יעו"ש).

5. כלל ופרטים במצות ישוב הארץ

לאור כל הנ"ל מובנת איפוא השמטת הרמב"ם את מצות ישיבת ארץ ישראל ממנין המצוות. הצורך של כל עם בארץ משלו בכלל ושל עם ישראל בארץ ישראל בפרט הוא מושכל ראשון, ועל כך אין צורך לצוות עליו במפורש. עם זאת על הצורה המפורטת של ישוב הארץ יש צורך לצוות. ואכן את המצוות התלויות בארץ הרמב"ם מונה, כי אותן אין האדם יכול לקיים מעצמו. לאמיתו של דבר, לא רק המצוות התלויות בקרקע נוהגות רק בארץ, יש עוד מצוות רבות שא"א לקיימן אלא בארץ. להלן הרשימה המלאה של כל המצוות התלויות בארץ עפ"י ספר המצוות לרמב"ם (בסוגריים — המספר המצטבר של המצוות):

טז — הקהל (1)

כ-צא — עבודה וקרבנות (73)

צב-צג — גידול שער נזיר וגילוחו (75)

צו-קיג — טומאה וטהרה (93)

קיד-קמה — ערכין וזרעים (125)

קנג — קידוש החודש (ובעקבותיו כל המועדים קנו-קע) (126)

קעג — למנות מלך (127)

קעד — לשמוע מבית דין הגדול (128)

קעו — למנות שופטים ושוטרים (129)

- קפ-קפג — עדים זוממין, עגלה ערופה, ערי מקלט ולויים (133)
 קפו-קצג — עיר הנידחת ומלחמות (141)
 ריח-רכא — אונס, מפתה, מוצש"ר ויפ"ת (145)
 רכג-רלא — עונשין, דין סוטה. (154)
 רלב-רלד — עבד עברי ואמה עבריה (157)
 רלו-רלז — חובל ושור (159)
 רמג-רמד — גונב ממון ונפשות (161)

ואם נוסף עליהן את 14 מצוות המועדים, שאלמלא קידוה"ח בארץ ישראל אי אפשר היה לקיימם, מניין המצוות התלויות בארץ הוא 175 מתוך 248 (מצוות עשה). דהיינו רוב מצוות התורה! אומנם גם עובדה זו לכשעצמה דיה כדי להסביר את השמטת מצות ישוב הארץ ממניין המצוות, כי אין בכלל אלא מה שבפרט. אולם בהצטרף עם הסברנו, שאת הכלל אין צורך למנות בגלל היותו מושכל ראשון ורק את הפרטים יש למנות, הדבר מובן יותר.

סימן ג

דעת הרמב"ן בכיבוש הארץ

(הערות למאמרו של הגרנ"א רבינוביץ — תחומין עמ' 302)

ראשי פרקים

א. הוכחותיו של הרב רבינוביץ כי אין כיום	ד. ההכרח לומר שכיבוש הארץ כולל אפשרות למלחמה
ב. מלחמה — הכרח זמני	1. מלחמה כחלק הציבורי של מצות ישוב הארץ
ג. סתירת ההוכחות שכיבוש הארץ אינו כולל אפשרות למלחמה	2. הבנת בעל מגילת אסתר בדברי הרמב"ן
1. "כיבוש" כפשוטו — כיבוש מלחמה	3. כיבוש ארץ ישראל במלחמה דוחה
2. מלחמת יהושע כעונש	שבת
3. "מלחמת יהושע לכבוש" לדורות	ה. סיכום
4. מדוע לא כבש דוד את הר המוריה	

* * *

א. הוכחותיו של הרב רבינוביץ כי אין כיום מצות כיבוש

במאמרו על דעת הרמב"ן בכיבוש הארץ מעלה הרב נחום אליעזר רבינוביץ חידוש גדול ומקורי, המהווה "מהפכה" בחשיבה ההלכתית המקובלת עד כה. לפיו אין לדעת הרמב"ן מצוה להילחם על כיבוש הארץ, לדורות. היה כאן היתר של הוראת שעה בלבד ותו לא.